

УДК 78.083/784.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/26.195795>**Олена ГАШТОВА,***orcid.org/0000-0001-8095-5277*

аспірант кафедри історії та теорії музики

Дніпропетровської академії музики імені Михайла Глінки

(Дніпро, Україна) *helena.gashtova@gmail.com*

ПРИЧИНИ ЗАНЕПАДУ ЖАНРУ «КОНЦЕРТНА АРІЯ»: ЕСТЕТИЧНИЙ ПОГЛЯД У РОЗРІЗІ СТОЛІТЬ

У статті висвітлено погляд на жанр концертної арії в розрізі століть, починаючи від XVIII – періоду зародження та становлення цього феномену. Подано аналіз цього жанру з огляду на його стан у XX – на початку XXI ст. у контексті актуальності концертного виконання та інтересу до цього жанру співаків, а також дослідницької діяльності фахівців крізь призму технологічно-інформаційного прогресу.

За допомогою історичного підходу до проблеми здійснена спроба узагальнити деякі положення концертної арії у класичну епоху музичної культури. Зокрема, виникнення даного жанру як можливості продемонструвати співаком вокально-технічні здібності свого голосу відбулося у контексті концертної практики XVIII століття. Концертна арія класичної доби виникла на основі оперних спектаклів епохи бароко, зокрема зі звучання арій в опері *seria* в традиціях естетики вокальної культури кінця XVII – початку XVIII століття.

Важливого значення у цьому аспекті набуває критична стаття про концертну арію В. А. Моцарта, присвячена постановці у віденському придворному театрі «Кернтнертор» арії з опери «Викрадення з Сералія», “*Martern aller Arten*”, яка була написана для сучасниці композитора Констанції Вебер. Ще одним положенням є порівняння Альфредом Ейнштейном концертної арії з монументальною італійською арією, яка, на його думку, виникла у XVII столітті в творчості Алессандро Страделли та Алессандро Скарлатті.

У XX – XXI столітті умови розвитку концертної арії як жанру змінюються у зв'язку з технічним прогресом. Поняття концерту як явища децю деформується не тільки у виконавців, а й у слухачів. Ці події мають нерозривний зв'язок з початком поділу культури на елітарну та масову. Швидкий розвиток цих процесів, а також виникнення поняття «масове суспільство» призвели до тиражування в музичній культурі.

Завдяки цим фактам можна пояснити майже повне виключення жанру концертної арії з репертуару сучасних співаків, а також стан арії в українській концертно-виконавській практиці.

Ключові слова: вокальний жанр, елітарна культура, концерт, концертна арія, масова культура.

Olena GASHTOVA,*orcid.org/0000-0001-8095-5277*

Postgraduate student of the Department of History and Theory of Music

Dnepropetrovsk Academy of Music named after Mykhailo Glinka

(Dnipro, Ukraine) *helena.gashtova@gmail.com*

THE REASONS OF THE DECLINE OF THE GENRE “CONCERT ARIA”: THE AESTHETIC VISION FROM THE PERSPECTIVE OF THE ERAS

The article gives a higher look at the genre of concert aria in the context of centuries, since XVIII – the period of emergence and becoming of this phenomenon. Taking into account his position in the XX – beginning of the XXI, in terms of relevance of concert performance and singers' interest in this genre, as well as research activities of specialists through the prism of technological information progress.

Based on the historical approach to the problem was made an attempt to generalize some provisions of the concert aria in the classical era of musical culture. In particular, the emergence of this genre occasion to demonstrate the vocal and technical capabilities of their voices in concert practice of the XVIII century. The concert aria of the classical era has its roots in opera performances of the Baroque era mainly in arias from opera-serias, which are made due the traditions of aesthetics of vocal culture of the late XVII – early XVIII centuries.

In this aspect the critical article dedicated to performance of concert aria *Martern aller Arten* (from “The Abduction from the Seraglio”, by V. A. Mozart) becomes very important. That aria was written for the contemporary composer Constantine Weber and first performed in Carinthian Gate Theatre (Theater am Kärntnerort). Another point is the comparison by Alfred Einstein of a concert aria with the monumental Italian aria, which in his opinion arose in the seventeenth century in the works of Alessandro Stradella and Alessandro Scarlatti.

The attitude to the concert is changing due to technical progress in the XX – XXI centuries, not only among performers, but also among listeners. This has an inextricable connection with the beginning of the division of culture into

an elitist and mass one. All these processes and the emergence of the concept of “mass society” have led to replication in musical culture.

Thanks to these facts, one can explain the almost complete exclusion of the genre of concert aria from the repertoire of contemporary singers and its position in Ukrainian concert and performing practice.

Key words: *vocal genre, elite culture, concert, concert aria, mass culture.*

Постанова проблеми. В українській музикознавчій практиці досі не було спроби розглянути питання, присвячені дослідженню концертної арії. Однією з причин цього є нехтування співаками спроб актуалізувати цей феномен у сьогоденній музичній практиці.

Сучасні тенденції концертного виконання спираються, зокрема, на потреби публіки та особливе положення концерту як явища у культурі ХХ–ХХІ століть. У зв'язку з новими поглядами на виконання елітарної вокальної музики з'являється низка питань щодо актуальності виконання такого жанру, як концертна арія, щодо умов формування цього жанру у XVIII столітті та підстав для його майже повного зникнення у сучасності. Чи означають ці питання, що жанр концертної арії перебуває на периферії музичної культури та є другорядним? Це припущення є сумнівним.

Аналіз досліджень. Серед статей, дисертацій та монографій, які окреслюють специфіку жанру «концертна арія», є деякі напрацювання, але вони нечисленні та майже всі присвячені вивченню цього феномену у творчості лише В. А. Моцарта або аналізу його окремих арій (П. Луцкер, І. Сусідко, К. Висоцькі, Д. Нагіна, В. Жаркова). Праці та статті західних дослідників спираються на історичні умови написання та формування деяких концертних арій та їх розгляд з погляду вокально-технічних проблем (Джоан Вільямсон Доренфельд, Карл Бюмер, Урсула Крамер). Що стосується моцартознавців, то вони лише констатують факт зародження концертної арії (Г. Шиллінг, Г. Аберт).

Мета статті – окреслити причини занепаду жанру концертної арії в умовах культурного середовища та сучасного виконавства в період ХХ – початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. У XVIII столітті такого поняття та визначення жанру, як концертна арія, не існувало. Вокальні твори, написані для одного виконавця у супроводі інструментів, не мали особливих жанрових ознак та не визначались як концертні. У 1784 році в газеті “Wiener-Kronik” була опублікована рецензія сучасників Моцарта на постановку у віденському придворному театрі «Кертнертор» опери «Викрадення з Сералія», в якій говорилося про таке: «Пан Моцарт як автор музики вигадав в другому акті концертну арію для Констанції, щоб віртуози оркестру Наці-

онального театру могли показати та проявити своє уміння. Але оскільки для музикантів Пресбурзького оркестру цей рівень занадто високий, то пан Франц Тайбер був вимушений замінити цю арію на іншу, яка, хоч і не позначена майстерністю нашого Моцарта, все одно заслужила оплески» (Луцкер, Сусідко, 2008: 346). У цьому фрагменті говориться про арію “Marterner aller Arten”, напевно, одну з найтехнічніших у творчій спадщині Моцарта. Цей факт дає підстави стверджувати, що в XVIII столітті поняття «концертна арія» як жанр майже не використовувалося, крім того, для визначення окремих арій для концертного виконання, як це прийнято в сучасній музикознавчій практиці.

Пошуки відповідей на запитання щодо виникнення жанру концертної арії нашою дослідників на різноманітні висновки. Так, Альфред Ейнштейн пов'язував походження концертної арії з певним типом оперного сольного номера – італійською монументальною арією, яка склалася, на думку вченого, у творчості Алессандро Страделли (1639–1682) і Алессандро Скарлатті (1660–1725) (Ейнштейн, 2007: 340). Саме такий тип арії, як вважає Ейнштейн, вплинув на формування інструментального концерту. Саме така арія є концертом в мініатюрі, при виконанні якого оцінювалася майстерність вокаліста.

Феномен зародження жанру «концертна арія» має своє коріння в традиціях барочного спектаклю і в самій естетиці опери seria. Сутність естетики полягала в особливому положенні арій-афектів, в яких головний акцент робився на музичний початок, а також на вокальні переваги виконавця (da capo), що призводило до певної статичності на дієвому рівні. У другій половині XVIII століття центральними фігурами культурного середовища були примадонни, співаки-віртуози, кастрати, які прагнули справити грандіозне враження на публіку, а також показати свої вокально-технічні можливості.

У період зародження концертної арії співак як відокремлений митець виступає особливістю та частиною елітарної культури. Така індивідуалізація, тобто зародження цього типу культури завдяки індивідуалістичним поглядам особистостей, схильних бачити розвиток культури в її найвищих досягненнях, шедеврах (Шабанова, 2019: 149), дозволяє зробити висновок, що тандем «композитор–співак»

був націлений на підкреслення особистого стилю написання композитора та спроби створити нові твори, які розкриють весь співочий потенціал виконавця, його вокально-технічні, виразні можливості голосу, який зможе звучати у різних обставинах.

Важливим середовищем для розвитку жанру концертної арії була концертна культура XVIII століття. Подібна практика відповідала особливостям музичного життя епохи. Отже, вона відповідала не лише інтересам публіки, яка очікувала все більшої кількості блискучих концертів та виступів від співаків-віртуозів, а й потребам солістів демонструвати свою майстерність також і за межами оперного театру.

Рівень концертної культури в класичну епоху був вельми розвинений і відрізнявся різноманітністю проявів. Як зазначає Л. В. Кириліна, тоді «існували чи не всі можливі форми і типи концертів, властиві як попереднім, так і наступним часам» (Кириліна, 2007: 221). Абсолютно будь-яку форму концерту в той період, як правило, позначали таким поняттям, як «академія». Значення академій в другій половині XVIII століття було дуже великим. Нарівні з оперною індустрією вони стали важливим компонентом музичної культури того часу, а також одним з показників її високого рівня. Академіям класичної епохи ми зобов'язані появою великої кількості музичних творів. Це пояснюється особливим ставленням до концертів як публіки, так і самих артистів.

Концертна арія другої половини XVIII століття стала особливим явищем в музичній культурі класичної епохи. Тоді яскраво проявлялася і арія, і концертність. Надзвичайно технічно і віртуозно складні вокальні, а нерідко й оркестрові партії, а також масштабні музичні форми дають можливість проводити паралель даного жанру з концертним стилем.

Проте у XX ситуація кардинально змінилася. Є. В. Назайкінський писав: «На зміну єдиній концертній аудиторії прийшла атомізована маса людей»; «така публіка вже сприймала музику більш пасивно» (Назайкінський, 1982: 85). Саме цей процес розпочався у XX столітті. Вплив технічних засобів, які з'явилися в той час, не пройшов повз культурне середовище та музику. Всі ці нові технології призвели до появи поняття масового суспільства у культурі. Ю. О. Шабанова зазначала: «Визначення масового суспільства пов'язане із тим періодом, коли форми виробництва й споживання набувають своєї стандартизації, коли політика визначається стихійними реакціями населення, а культура втрачає унікальність і тиражується для всіх» (Шабанова, 2019: 165).

Можна зробити припущення, що технічний прогрес є ланкою в ряді подій, які призвели до занепаду концертної арії. Спад зацікавлення концертною арією спостерігався як з боку композиторів, так і з боку співаків-виконавців. Чіткі музичні форми, які були основою класичної епохи, змінилися синтезом різноманітних композиторських технік, форм та жанрів в музиці XX–XXI століть.

На зміну елітарності сприйняття концертної арії у XVIII столітті як жанру, який був візитівкою виконавця, у XX столітті цей монументальний вокальний жанр втрачає свою актуальність та місце у музичній культурі. У цей період композитори та виконавці у пошуках нових форм, технік та відродження поняття концерту як художнього феномену дещо втрачають свою самобутність щодо концертної арії. Співак-віртуоз вже має зовсім інші завдання перед публікою та композитором. Співати лише бездоганно чисто, віртуозно і технічно стало замало для потреб слухачів. Для виконавця головною метою є зробити зі свого виступу видовище. Змінюються акценти щодо сприйняття та ставлення до вокальної музики як до елітарної, вищої та ідеальної форми культури. Погляд на виконавське мистецтво і досконалого музиканта, який сформулював у своєму висловлюванні І. Кунау, звучить так: «Слово «віртуоз» має сенс моральний і навіть державний. Воно означає, що людина, яка заслуговує на це звання, благородна та володіє великим розумом і знаннями в певній галузі <...>. Музика – це виконання. Як може слухач отримати насолоду, якщо музикант не здатний показати своє мистецтво в дії, змушуючи інструмент звучати і співати? Музикант, який не є виконавцем, – це те саме, що німий оратор» (Лобанова, 1994: 148).

У період XX й до початку XXI визначення «концертна арія» використовувалося щодо самостійних сольних номерів, які виконувалися на концертній сцені, а також щодо інших різновидів арій. Вченими виділяються такі функції концертної арії: драматургічна самостійність; особливий рівень вокально-технічної майстерності (подібні арії завжди писалися для конкретного виконавця з урахуванням індивідуальності й тембру, щоб показати його вокальні можливості, композитор також враховував текстові та мовні побажання виконавця); ефектність.

На Заході положення концертної арії займає кращу позицію. На відміну від українських та російських виконавців західні співаки більше виконують цю музику та роблять аудіо- та відеозаписи. В інтернеті можна знайти записи таких світових зірок опери, як Чечілія Бартолі, Наталі

Дессей, Елізабет Шварцкопф, Томас Мозер, Люція Попп, Еліна Гаранча, які блискуче виконують моцартівські шедеври.

Виконання саме цієї вокальної музики потребує від вокаліста комплексу професійних навичок. До речі, у XVIII столітті концертна арія була візитівкою виконавця та звучала не тільки в опері та академіях, але ще й як показовий номер для прослуховувань. Тоді концертні арії якнайкраще представляли співака та його можливості.

Висновки. Таким чином, представлені здобутки дослідників-моцартознавців, сталі поняття та процеси, які відбувалися в культурі XX–XXI століть, а також погляд крізь призму виконавської діяльності – все це дає можливість окреслити проблеми незатребуваності та перспективи відродження концертної арії у сьогоденні. Концертна арія – це монументальний вокальний жанр, який яскраво б доповнив репертуари українських виконавців у концертній та конкурсній культурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боганча М. Методологические основы изучения феномена концертности как жанрово-стилевого комплекса. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти* : зб. наук. ст. Харк. нац. ун-т мистецтв імені І. П. Котляревського / ред.-упор. Г. І. Ганзбург. Харків : ТОВ «С. А. М.», 2015. Вип. 42. С. 56–67.
2. Кириллина Л. В. Классический стиль в музыке XVIII – начала XIX века. Ч. III: Поэтика и стилистика. Москва : Композитор, 2007. 376 с.
3. Лобанова М. Западноевропейское музыкальное барокко: проблемы этики и поэтики. Москва : Музыка, 1994. 318 с.
4. Луцкер П., Сусидко И. Моцарт и его время. Москва : Классика-XXI, 2008. 624 с.
5. Нагина Д. Концертные арии В. А. Моцарта: особенности жанра. *Старинная музыка* : ежеквартальный музыкальный журнал. Москва : 2013. № 2 (60). С. 22–25.
6. Назайкинский Е. В. Логика музыкальной композиции. Москва : Музыка, 1982. 239 с.
7. Шабанова Ю. О. Філософія культури. Дніпро : Ліра, 2019. 240 с.
8. Эйнштейн А. Моцарт. Личность. Творчество / пер. с нем. Е. Закс. Москва : Классика-XXI, 2007. 472 с.
9. Konzertarien. URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Konzertarie>.

REFERENCES

1. Bogancha M. Metodologicheskie osnovy izucheniya fenomena koncertnosti kak zhanrovo-stilevogo kompleksa. [Ejnshtejn A. Mocart. Lichnost. Tvorchestvo / per. s nem. E. Zaks. – Moskva : Klassika-XXI, 2007. 472 p. [in Russian].
2. Lobanova M. Zapadnoevropejskoe muzykalnoe barokko: problemy etiki i poetiki – Moskva : Muzyka, 1994. 318 p. [in Russian].
3. Kirillina L.V. Klassicheskij stil v muzyke XVIII - nachala XIX veka. Ch. III: Poetika i stilistika – Moskva : Kompozitor, 2007. 376 p. [in Russian].
4. Lucker, P.V., Susidko, I.P. (2008). Mozart and his time. Moskva : Klassika-XXI [in Russian].
5. Nazajkinskij E. V. Logika muzykalnoj kompozicii – Moskva : Muzyka, 1982. 239 p. [in Russian].
6. Nagina, D. Koncertnye arii V.A. Mocarta: osobennosti zhanra, [Shabanova Yu. O. Filosofiiia kultury – Dnipro : Lira, 2019. 240 p. [in Ukrainian].
7. Konzertarien. URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Konzertarie>.